

פרשת נצבים יהודה ראק

תהליך הגאולה, ובכך מדגיש את הצורך ביזמה של עם ישראל כדי לגרום להתחלת תהליך הגאולה.

כעת נלמד את הפסוקים כסדרם, תוך שימת לב לקשיים הטכסטואליים.

פרשת התשובה

ב. הבעיה בפסוק ב'

פסוק א' מתאר את השלב הראשון בתשובה של עם ישראל, "השבה אל הלב", כלומר - לימוד והפנמה של המסר מהמאורעות ההיסטוריים של הברכה והקללה.

בפסוק ב' יש שני משפטים - "ושבת עד ה' אלוקיך"; "ושמעת בקולו... בכל לבבך ובכל נפשך". לכאורה, הפסוק כולל בתוכו שני שלבים נוספים בתשובה של עם ישראל: שלב של שיבה אל ה' - תנועה קיומית של חיפוש ופניה אל ה', ושלב שלישי של יישום מעשי של התשובה על ידי קיום התורה ומצוותיה. אולם, ישנו קושי גדול בפסוק: תיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך" נספח בפסוק למשפט השני, לשמיעה בקול ה' ("ושמעת בקולו...בכל לבבך ובכל נפשך"). אם השמיעה בקול ה' הייתה עומדת כאן לבדה, היה ניתן להבין שתיאור האיכות בא לבטא שהשמיעה בקול ה' איננה פעילות ריקה מתוכן, כמצוות אנשים מלומדה, אלא היענות לציווי ה' מתוך שיבה אמיתית אליו. אולם, הפסוק בפירושו מתאר את התנועה הקיומית ואת תוצאות היישום המעשי בשני משפטים נפרדים, וכיוון שכך, מתאים יותר שתיאור האיכות יספח אל השיבה אל ה' המתוארת במשפט הראשון בפסוק, כך שהפסוק יהיה כתוב בסדר אחר: "ושבת עד ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוה היום אתה ובניך".

סיוע לדברינו ניתן להביא מסוף הפרשה. בסוף הפרשה (פסוק י') התורה חוזרת ומזכירה את תשובת עם ישראל, שהיא הגורם הראשון לכל תהליך הגאולה המתואר בפרק. התורה חוזרת שם על שני הפעלים מפסוק ב', השיבה אל ה' והשמיעה בקולו, ועל תיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך". אולם סדר הדברים שונה, באופן שתיאור האיכות אכן נספח אל השיבה אל ה', ולא אל השמיעה בקולו:

(י) כי תשמע בקול ה' אלוקיך לשמר מצותיו וחקתיו
הקתובה בספר התורה הזה כי תשוב אל ה' אלוקיך
בכל לבבך ובכל נפשך:

סיוע נוסף לדברינו יש ממקום נוסף במקרא הבנוי על הפסוקים שלנו. בעת חנוכת המקדש, שלמה מתאר בתפילתו מצבים עתידיים בהם יצטרכו ישראל לתפילה אל המקדש. אחד המצבים הוא מצב של גלות, ותיאור התגובות של עם ישראל בנוי על הפסוקים אצלנו, בפרשת נצבים:

(מז) והשיבו אל לבם בארץ אשר נשבו שם ושובו
והתחננו אליך בארץ שביהם לאמר חטאנו והעונו
רשענו:

א. מבנה הפרשה

פרשת התשובה המצויה בפרשתנו (דברים, פרק ל', פסוקים א' - י') באה בעקבות התוכחות ואימוי הגלות מפרשת כי תבוא ותחילת פרשת נצבים (פרק כ"ח פסוקים ט"ו - ס"ח), ופרק כ"ט פסוקים ט' - כ"ח), והיא פורשת באופן מפורט את התכניות לתשובת עם ישראל ה' ולגאולתם.

בפרשת התשובה יש מספר קשיים טכסטואליים, המחייבים חלוקה של הפרשה לשתי בחינות¹. תחילה, נביא את נוסח הפרשה:

(א) והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלוקיך שמה:

(ב) ושבת עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוה היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך:

(ג) ושב ה' אלוקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה:

(ד) אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלוקיך ומשם יקחך:

(ה) והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך:

(ו) ומל ה' אלוקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך:

(ז) ונתן ה' אלוקיך את כל האלות האלה על איביך ועל שנאיך אשר רדפוך:

(ח) ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוה היום:

(ט) והותירך ה' אלוקיך בכל מעשה ידך בפרי בטןך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה כי ישוב ה' לשובך עליך לטוב כאשר שש על אבותיך:

(י) כי תשמע בקול ה' אלוקיך לשמר מצותיו וחקתיו הקתובה בספר התורה הזה כי תשוב אל ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך:

מבנה הפרשה ברור: פסוקים א' - ב' מתארים את התשובה של עם ישראל בעקבות הגלות. תשובה זו היא הגורם לשלב הבא - שלב הגאולה, המתואר בפסוקים ג' - ט'. פסוק י' חוזר ומזכיר את תשובת ישראל שהיא הגורם הראשון לכל

אלמנטים בתשובה, שבתחילת הפרק תוארו כשני שלבים בתשובה: השמיעה בקול ה', והשיבה אל ה'.

נראה שהמפתח לפרשה הוא הכפילות או הסתירה בין השיבה אל ה' ("בכל לבבך ובכל נפשך") לבין השמיעה בקולו. כפילויות או סתירות בין שני ביטויים אלה מופיעות בשלוש מקומות בפרשה:

א. בפסוק ב', השמיעה בקול ה' נכנסת בין השיבה אל ה' לבין תיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך", השייך לשיבה אל ה'.

ב. בפסוקים ו' ו'ח' מופיעים אהבת ה' (הדומה לשיבה אל ה' בכך שהיא תנועה "בכל לבבך ובכל נפשך") והשמיעה בקול ה', כאשר הרצף ביניהם נשבר על ידי פסוק ז', ולא ברור כיצד שני הדברים יכולים להיות שלבים נוספים בתשובה, כיוון שהם נזכרו כבר בתחילת הפרשה; ועוד, אם אלה הם שלבים נוספים, מה הייתה התשובה הראשונית?

ג. בפסוק י' מופיעים שני הביטויים כגורמים הראשונים לתהליך הגאולה והתשובה.

ג. שתי בחינות בתשובה לה'

מסתבר, שיש כאן בפרשה שתי בחינות. אנחנו משתמשים כאן במתודולוגיה פרשנית המכונה 'שיטת הבחינות'. שיטה זו פותחה על ידי מו"ר הרב מרדכי ברויאר². לפי שיטת הבחינות, הקב"ה כתב את התורה במבנה ריבוי, עם סיפורים או קטעים הלכתיים מקבילים, 'בחינות' שונות, שכל אחד מהם יכול לעמוד ולהקרא בפני עצמו, באופן שתתכנה סתירות ביניהם. לעיתים רבות הבחינות משולבות זו בזו ליצירת קטע מצורף. הקטע המצורף מטשטש את נקודות המעבר מסיפור לסיפור, אבל גם משמר את הקשיים שבמעברים ביניהם. כל בחינה מביעה תוכן עצמאי, שהוא חשוב כשלעצמו, ואשר יש יחס ביניהם, המצדיק את שילובם בקטע אחד. באמצעות הקשיים הנובעים מצירוף הבחינות, כגון כפילויות וסתירות, ניתן לחשוף את שתי ה'בחינות' העצמאיות ולאחר מכן לעמוד על משמעויותיהן. כאן ניישם מתודולוגיה זו לפרשת התשובה.

כדי להבין באופן מדויק את היחס בין ביטויי התשובה השונים, נעבור לחלוקה מסודרת של הפסוקים לבחינות:

פסוק ב' מוכרח להתחלק באופן שתיאור האיכות "בכל לבבך ובכל נפשך" הוא המשך ישיר, בבחינה אחת, ל"ושבת עד ה' אלוקיך". המשפט באמצע הפסוק - "ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך" - ישויך לבחינה אחרת. נמצא, שההבדל בין הבחינות הוא בסוג התשובה

(מח) וְשָׁבוּ אֵלַיךְ בְּכָל לִבְבָם וּבְכָל נַפְשָׁם בְּאָרֶץ אֲרֵצָהם אֲשֶׁר שָׁבוּ אֹתָם וְהִתְפַּלְלוּ אֵלַיךְ דְּרֹךְ אֲרֵצָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לְאַבוֹתֶם הָעִיר אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ וְהַבַּיִת אֲשֶׁר בָּנִיתָ לְשִׁמְךָ:

שוב אנו רואים שתיאור האיכות נספח אל השיבה אל ה'. אם כן, מדוע הפסוק אצלנו לא כתוב כך?

ב. הבעיות בפסוקים ב' - י'

פסוקים ג' - ה' מתארים את הגאולה הפיסית: שיבת ה' ועם ישראל משביו לארץ; קיבוץ גלויות; ירושת הארץ וברכה לישראל בארצו.

פסוקים ו' ו'ח' מתארים את מה שניתן לכנותו 'גאולה רוחנית': ה' יעזור ויסייע בתהליך התשובה, וישלים את תהליך שיבת ישראל לאלוקיו. משמעות פסוקים אלה היא שבעקבות התשובה הראשונית של עם ישראל, ה' יסתפק בתשובה הזו, הראשונית, יגאל את העם משביו ויקבצם לארצו, והוא בעצמו יגרום להשלמת תהליך תיקון מערכת היחסים בינו לבינים.

ישנם שני קשיים בפסוקים אלו:

ראשית, למרות שמבנה הפרק מוכיח שבפסוקים ו' ו'ח' מדובר בשלבים מתקדמים יותר של תשובה מאשר בפתיחת הפרק, הביטויים בפסוקים אלו דומים למדי לאלה שבפסוקי הפתיחה. פסוק ו', "ומל... לאהבה את ה' בכל לבבך ובכל נפשך..." דומה מאוד לחלק הראשון של פסוק ב', והביטויים בפסוק ח', "ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצוותיו אשר אנכי מצוך היום", זהים לחלוטין לביטויים בחלק השני של פסוק ב'. אם כך, לא מדובר בשלבים שונים של התשובה, אלא בחזרה על אותם דברים; ואם כן - לשם מה צריך ה' ליזום שלבים אלה של התשובה, אחרי שעם ישראל כבר שב מעצמו, כמתואר בתחילת הפרשה? ואם אכן אלה הם שלבים נוספים בתשובה, מה היה קודם לכן? ניתן, כמובן, להעלות על הדעת שלבים שונים שיתאימו שניהם ללשונות המופיעות בפסוקים; אולם כיוון שהלשונות בשני השלבים הם דומים, אין התורה מבטאת הבדל בין השלבים.

שנית, ביחס ביניהם לפסוק ז'. פסוק ז' מתאר שלב בגאולה הפיסית - כחלק מהתהליך הגאולה, ה' ינקום גם באויבי ישראל. כיוון שכך, מקומו הנכון של פסוק ז' צריך היה להיות לפני פסוק ו', ולא בתווך שבין פסוק ו' לפסוק ח'.

גם חלקו הראשון של פסוק ט' (עד "לטובה") מתאר שלב בגאולה הפיסית של עם ישראל. כאן ייתכן לומר שכיוון שמדובר בעתיד הרחוק יותר של שלבי הגאולה, התורה בחרה לדחות משפט זה עד אחרי פסוק ח'.

בפסוק י' התורה חוזרת לנקודת המוצא של הפרשה: הגאולה תתרחש בעקבות תשובה של עם ישראל. מטרת הפסוק היא להצביע על הגורם הראשון, על הקטליזטור של כל התהליך. לפי זה, קצת מוזר שהפסוק מדבר על שני

2 את דברי הרב ברויאר על אודות שיטתו ואת פרשנותו באמצעות שיטתו ניתן למצוא בספרו 'פרקי מועדות', בספרו 'פרקי בראשית' ובספרו 'שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר.

בדרכיכם בפועל את התשובה אלי, בחזרה לשמירת מצוותיו.

בתווך, בין פסוק ו' לבין פסוק ח' מצוי פסוק ז' - "ונתן ה' אלוקיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך". כפי שציינו לעיל, ראוי לפסוק זה להופיע לפני תיאור השלמת התשובה על ידי סיוע מה'. בעקבות החלוקה לבחינות ניתן לומר שזה בדיוק מה שקורה - פסוק ז' שייך לבחינה של פסוק ח' ולא לבחינה של פסוק ו', וממילא הוא אכן נמצא בקטע העוסק בתהליך הגאולה, לפני שהפרשה מציינת שה' ישלים את תהליך התשובה.

פסוק ז' - משמעות הברכה והקללה על פי כל בחינה

מדוע פסוק ז' מצטמצם לבחינה אחת? האם נקמת ה' באויבי ישראל תלויה בסוג התשובה של עם ישראל?

התשובה לכך טמונה בפסוק א': "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך...". מסתבר שהשיבה הקיומית אל ה' איננה תלויה כלל בברכה, אלא רק בקללה - בצרות הפוקדות את עם ישראל. מתוך הצרות ישראל פונים אל ה' לישועה. רק בבחינה שבה מדובר בהתבוננות ובהבנה, התשובה תלויה בברכה ובקללה, שהרי רק ההשגחה המשנה פנים בעקבות מעשי עם ישראל, מברכה לקללה, היא המלמדת שיש לתקן את הדרכים ולשוב לשמירת מצוות ה'. לכן, נראה שיש לחלק את פסוק א', ולקרוא בבחינה אחת: "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה, ושבת עד ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך"; בבחינה זו "כל הדברים האלה" מתייחס רק לצרות הבאות על ישראל. בבחינה האחרת יש לקרוא: "והיה כי יבאו עליך הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלוקיך שמה".

בבחינה הפותחת בהשבה אל הלב בעקבות הברכה והקללה, עם ישראל נמצאים במצב של גלות, ומסתכלים אחורנית על הברכה שהייתה להם בארץ, ועל הקללה שהביאה עליהם גלות. אולם אין הכרח שבזמן שהם מתבוננים ומסתכלים בברכה ובקללה, הם נמצאים במצב של צרה. בהחלט ייתכן שהם נמצאים בגלות במצב של שלוה יחסית (בדומה למצב היהודים במדינות המערב בימינו). ההתבוננות אחורנית על הצרות שפקדו אותם בעבר תלמד אותם שראוי ונכון לשוב לשמוע בקול ה', למען לא ישובו עליהם צרות, ולמען יוכלו לזכות בברכה בארץ. ולא זו בלבד שאין הכרח שיהיו במצב צרה בעת ההתבוננות, אלא אדרבה, מצב של שלוה יחסית הבאה בעקבות צרות הוא המצב שבו יותר קל וסביר לעסוק בהתבוננות ובלמוד.

משום כך, בבחינה זו אין טעם לדבר על הנקמות ה' מאויבי ישראל "אשר רדפוך" - עם ישראל אמנם נמצא תחת שעבוד מלכויות, אבל לאו דווקא תחת רדיפה. פסוק ז', המתאר את נקמת ה' מאויבי ישראל הרודפים אותם, שייך רק לבחינה הפותחת בתשובה של שיבה עד ה' בכל הלב ובכל הנפש, בעקבות צרות הפוקדות את ישראל, ובבחינה זו הפסוק אכן

הגורם לתהליך הגאולה: בבחינה אחת מדובר בשיבה אל ה' בכל הלב ובכל הנפש - תנועה קיומית אמיתית ועמוקה של חיפוש ופניה לה', אך ללא יישום נכון של חזרה לשמירת תורה ומצוות; בבחינה אחרת מדובר בשמיעה בקול ה' - חזרה לשמירת תורה ומצוות.

מהו האופי של התשובה של הבחינה השנייה, של חזרה לשמירת תורה ומצוות, בלי "שיבה עד ה'"? נראה שההסבר לכך טמון בפסוק א': "והיה כי יבואו עליך... הברכה והקללה... והשבות אל לבבך...". הביטוי "השבה אל הלב" בלשון המקרא מתאר תהליך אינטלקטואלי של התבוננות, לימוד, הבנה והפנמה³. כלומר, הביטוי "השבת אל לבבך" בפסוק א' שייך לבחינה שבה התשובה מתחילה עם השמיעה בקול ה' ושמירת המצוות: עם ישראל מתבונן בקורותיו ההיסטוריים, ורואה כיצד שמירת התורה הביאה ברכה, ועזיבתה - קללה. ישראל לומדים ומפנימים את המסר, משיבים אל לבם ומבינים שעליהם לתקן דרכיהם. הבנה זו מובילה לשמיעה בקול ה', חזרה לשמירת תורה ומצוות.

נמצא, שההבדל בין הבחינות הוא בגורם הראשון לתהליך הגאולה: בבחינה אחת, שיבה אל ה' בכל הלב ובכל הנפש, כלומר תנועה קיומית-חוויתית של חיפוש ופניה לה'; בבחינה שנייה - התבוננות בדרכי ההשגחה, הבנה ותיקון הדרכים בפועל.

ד. הסבר הפסוקים על פי שתי הבחינות

הסבר פסוקים א' - ו'

תיאורי הגאולה בפסוקים ג' - ה' הם כנראה משותפים לשתי הבחינות, שהרי אין מניע לחלק אותם לבחינות, ועצם תיאור הגאולה נצרך למסר המרכזי בשתי הבחינות.

פסוק ו' מתאר את השלמת תהליך התשובה על ידי הקב"ה. השלמה זו היא בתיקון לבבות עם ישראל לאהוב את ה' בכל לבבם ובכל נפשם. מסתבר, שפסוק זה שייך לבחינה שבה תחילת תהליך התשובה הייתה בתיקון הדרכים מתוך התבוננות והבנה. כלומר, מסר הפרשה בבחינה זו הוא: אם תתבוננו בברכה ובקללה שתתרחשנה, ומהן תלמדו לתקן דרכיכם, אז ה' יקבץ גלויותיכם, יברך אתכם בארץ, ואף יתקן את לבבכם כדי שתתקון הדרכים יושלם גם בקשר הנפשי של אהבת ה'.

פסוק ח', כמובן, מתאר בבחינה האחרת את השלמת התשובה בכיוון ההפוך: אם, בעקבות הצרות של הקללה שתבוא עליכם, תפנו אל ה', תצעקו אליו, תחפשו אותו, ופנייה זו תהיה בכל לבבכם ובכל נפשכם, אז ה' יקבץ גלויותיכם, יברך אתכם בארץ, ואף יסייע בידכם ליישם

3 כך בדברים פרק ד', פסוק ל"ט: "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוקים"; בישעיהו פרק מ"ד, פסוקים ח"ח-ט: "לא ידעו ולא יבינו, כי טח מראות עיניהם, מהשכיל לבותם, ולא ישיב אל לבו, ולא דעת ולא תבונה..."; שם פרק מ"ו, פסוקים ח"ט: "זכרו זאת והתאושו, השיבו פושעים על לב, זכרו ראשונות מעולם...".

עד כה - במקום לתלות את הגאולה בצעד ראשון של עם ישראל בשיבה אל ה', פסוק ט² תולה את תהליך הגאולה ביזמה של ה', השב לשוב על ישראל.

נראה ששלושת משפטי ה"כי" בסוף הפרשה מגדירים, בעצם, שלוש בחינות שונות בפרשה. שתיים מהבחינות, הבחינות הבולטות בפרשה והנותנות לה את הטון העיקרי, תולות את הגאולה בתשובה מסוג זה או אחר. הבחינה השלישית מתארת מציאות של גאולה ללא תשובה - גאולת "כי ישוב ה' לשוב עליו".

הבחינות השונות מבטאות מתח בין רצונות שונים של הקב"ה, בין מידות הנהגה שונות. מידת הדין קובעת שהעם אינו יכול להגאל בתוך חטאיו, אלא מוכרח לשוב אל ה' - ולא באופן חלקי - כדי להצדיק את הגאולה. מאידך, אהבת ה' לישראל מכתובה רצון ליזום את גאולת ישראל, גם אם הם לא ישובו אליו. שני השיקולים האלה מתנגשים זה בזה, ולכן מתבטאים בבחינות שונות, הסותרות זו את זו בפשט הפסוקים. כמובן, במישור המעשי נדרשת הכרעה מעשית - בחירה באחת הבחינות או פשרה ביניהן, אך לא ברור מתוך הפסוקים מהי הכרעה זו.

שתי הבחינות הראשונות, התולות את הגאולה בתשובה, הן הבולטות בפרשה והן הנשמעות ביותר בקריאה רצופה שטחית של הפרשה. הבחינה השלישית, לעומת זאת, איננה בחינה שלמה בפרשה אלא מופיעה כמעט ברמז לקראת סוף הפרשה. ייתכן שמשמעות הדברים היא שבחינה זו מתארת רק רצון מופשט של ה', שאיננו יכול להתיישם למעשה, מפאת שתי הבחינות הראשונות. אולם, ניתן להסביר את הדברים באופן אחר: מגמת הפרשה איננה עיסוק ספקולטיבי בדרכי ההשגחה של ה' בעולם, אלא קריאה קיומית מעשית כלפי עם ישראל לשוב, כדי ליזום את תהליך הגאולה. לכן שתי הבחינות הראשונות, המתארות תהליכי תשובה של עם ישראל, הן הנותנות את הטון העיקרי לפרשה, ולא משום שמבחינה מעשית הן המכריעות.

1. גאולה ללא תשובה בחז"ל

בסוגיה זו של גאולה ותשובה דנו כבר חז"ל. בגמרא בסנהדרין (צז: - צח.) מובאת מחלוקת תנאים:

כתנאי: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין. אמר לו רבי יהושע: אם אין עושין תשובה - אין נגאלין?! אלא, הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב.

תניא אידך: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, שנאמר (ירמיהו, פרק ג', פסוק ז') "שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם". אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (ישעיהו, פרק נ"ב, פסוק ג') "חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו", חנם נמכרתם - בעבודה זרה, ולא בכסף תגאלו - לא בתשובה ומעשים טובים. אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע:

נמצא כהמשך ישיר לתיאורי הגאולה ולפני תיאור השלמת התשובה בארץ, בפסוק ח'.

פסוק ט¹, המתאר את המשך התקיימות הברכה בארץ בעתיד הרחוק יותר, יכול להיות משותף לשתי הבחינות.

נדלג לרגע על פסוק ט², ונעבור לפסוק י'.

פסוק י' - 'פתחו לי פתח כחודו של מחט'

כאמור, פסוק י' חוזר ומסכם את הגורם הראשון לגאולה, את הקטליזאטור הנדרש להמשך תהליך תיקון מערכת היחסים בין ישראל לאלוקיו. שני חלקי הפסוק מתארים את שני סוגי התשובה הנדונים: האחת - שמיעה בקול ה' (מתוך השבה אל הלב, כפי העולה מתחילת הפרשה) ושמירת מצוותיו; והשנייה - שיבה אליו בכל הלב ובכל הנפש. כך, כל חלק של פסוק י' מתאים לבחינה אחרת.

משמעות שתי הבחינות ברורה. שתי הבחינות מבטאות את התלות של הגאולה בתשובה, ואת העובדה שה' בעצמו מוכן לסייע בהשלמת תיקון מערכת היחסים, ובלבד שישראל הם שיקחו את הצעד הראשון. שתי הבחינות מבטאות מסלולים שונים של תשובה, ובכך מרחיבות את המסר הבסיסי: תנאי התשובה איננו תנאי נוקשה אלא גמיש, כאשר כל צעד ותיקון של ישראל שיש בהם פן של תשובה אל ה' יתקבל, ויוביל אל הגאולה ואל השלמת התשובה:

"פתחי לי" (שיר השירים, פרק ה' פסוק ב') - רבי יסא אמר: אמר הקב"ה לישראל: בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו.
(שיר השירים רבה, פרק ה', פסוק ב').

ה. הבחינה השלישית של הגאולה

נשוב עתה לפסוק ט². במבט ראשון, ניתן להבין שהוא מהווה המשך ישיר לפסוק ט¹. לפי זה, משמעות הפסוק היא שה' יברך את ישראל בהותרה לטובה כאשר ישוב לשוב עליהם לטוב. הפסוק בא לתאר את הברכה כמבטאת משמעות של שיבת ה' לשמחה ולאהבה ביחס לישראל.

אולם, מבנה הפסוק הוא משונה. אם שיבה זו של ה' לשוב על ישראל כלולה בשלבי תהליך הגאולה והברכה, היה ראוי לה להמשיך את הרצף התחבירי של המשפטים המשורשרים בלשונות העתיד (עבר עם ו' ההיפוך): "והשבות... ושבת... ושב... והביאך... וירשתה והטיבך והרבך... ומל... ונתן... ואתה תשוב...". והיה ראוי לשיבת ה' לשוב לבוא לפני תוצאותיה, לפני ברכת ההותרה לטובה. כלומר, ניתן היה לכתוב כך: "...ושב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך, והותירך ה' אלוקיך בכל מעשה ידך... לטובה". זאת ועוד: מבחינה מבנית, פסוק ט² דומה לכל אחד משני חלקי פסוק י' בכך שהוא פותח במילה "כי". נראה שמשמעות הפסוק הוא כמו בפסוק י' - תיאור הגורם הראשון שיביא להתחלת כל התהליך. ובכך הפסוק כבר סוטה ממה שראינו

הראשונות בפרשתנו - ב"תשובה", בשיבה עד ה' בכל הלב ובכל הנפש, וב"מעשים טובים", בשמיעה בקול ה' ושמירת מצוותיו. שמואל, לעומת זאת, לומד מפרשתנו שיבוא זמן של "כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב", זמן שבו ה' האבל על ישראל אהבו יקום מאבלותו וישוב לאהבה ושמחה על ישראל.

1. הכרעת ההיסטוריה

נראה שההיסטוריה כבר הכריעה את המחלוקת הזאת. בתקופה המודרנית זכינו לראות ביטויים של חסד ואהבה של הקב"ה שגאל את עמו מתחת שיעבוד מלכויות, לא בעקבות תשובה ותיקון דרכים על ידי עם ישראל, אלא דווקא מתוך חילון ועזיבת ה'. אמנם, לגאולה זכינו, אבל לא ל"ומל ה' את לבבך" ולא ל"ואתה תשוב". אולי שלבים אלה כבר תלויים ביזמת תשובה שלנו, ואולי לא. עלינו, כעם, להתחזק בתשובה ומעשים טובים, כדי להשלים את תיקון מערכת היחסים שלנו עם בורא עולם, ובו בזמן גם להתפלל לה' שלא ימתין לתשובה זו אלא ימול את לבבנו לשוב לאהבה אותו, לשמוע בקולו ולשמור מצוותיו. וכך נזכה גם להשלמת הברכה בארצנו.

והלא כבר נאמר (מלאכי, פרק ג', פסוק ז') "שובו אלי ואשובה אליכם". אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (ירמיהו, פרק ג', פסוק י"ד) "כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון". אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ישעיהו, פרק ל', פסוק ט"ו) "בשובה ונחת תושעון". אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ישעיהו, פרק מ"ט, פסוק ז') "כה אמר ה' גאל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחו". אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ירמיהו, פרק ד', פסוק א') "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב". אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (דניאל, פרק י"ב, פסוק ז') "ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה וגו'". ושתק רבי אליעזר.

לדעת ר' אליעזר, הגאולה תלויה בתשובה; לדעת ר' יהושע, אם ישראל לא ישובו מעצמם, ה' בעצמו ייזום מהלך של תשובה וגאולה. בלי קשר לניתוח שלנו לפרשת התשובה, אין ספק שמושגים אלה של תשובה וגאולה, והיחס ביניהם, עומדים במוקד הפרשה. פרשה זו היא בעצם המקור המרכזי בתורה לעיסוק במושגים אלה, ואם כן - מפתיע ביותר שבכל הדו-שיח בין ר' אליעזר לר' יהושע, לא הזכירו פסוקים מתוך הפרשה שלנו!

נראה שההסבר לכך הוא שמלכתחילה המחלוקת ביניהם הייתה סביב פרשת התשובה ופרשנותה. משום כך אחרי המחלוקת עצמה נותר להם רק להביא ראיות ממקומות אחרים.

לפי דרכנו, אנו אומרים שהתנאים נחלקו בהכרעה המעשית בין הבחינות השונות. לדעת ר' אליעזר, שתי הבחינות הראשונות הן המכריעות למעשה. לדעת ר' יהושע, הפרשה בין הבחינות היא שה' ייזום את המהלך, אם יהיה בכך צורך, ויגרום לכך שהמהלך יכלול תשובה של ישראל.

הגמרא (שם, קודם לכן) מביאה גם מחלוקת אמוראים בנדון:

אמר רב: כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים. ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד באבלו.

נראה שרב מגיב לראיה האחרונה של ר' יהושע, מספר דניאל. ר' יהושע הביא ראיה משבועתו של "האיש לבוש הבדים" בחזיונו של דניאל, שהגאולה תבוא "למועד", כלומר, בזמן מסוים. מועד זה מכונה שם באותו פרק בדניאל גם "קץ" (פסוקים ד', ו', ט', ו"ג). בא רב ואומר: "כלו כל הקיצין": כל החישובים האפשריים של זמן זה המדובר בספר דניאל כבר עברו, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים" - הגאולה תלויה בשתי הבחינות

* *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עצינן וליהודה ראק, תשס"ח *
 * לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל *
 * yrock20@gmail.com *
 * נערך על ידי צוות בית המדרש הירטואלי *
 * *
 * בית המדרש הירטואלי שלידי ישיבת הר עצינן *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * *
 * משרדי בית המדרש הירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * *